В.І. ТИМОШЕНКО,
кандидат юридичних наук

МЕТА ДЕРЖАВИ
(*з історії політичної і правової думки*)

Мета як філософська категорія — це випередження у свідомості результату, на досягнення якого спрямовані дії. Як безпосередній мотив мета спрямовує і регулює дії, пронизує практику, виступає внутрішнім стимулом, якому людина підпорядковує свою волю. Діяльність держави також повинна мати мотив, а отже, і мету, до якої слід прямувати, якої слід досягти.

Визначення мети існування держави в усі часи було одним із найбільш важливих завдань політико-правової думки. Стосовно держави завжди виникало питання: для чого вона потрібна, чому вона існує? Чому особа має погоджуватись з підпорядкуванням її волі іншій волі; чому вона мусить визнавати державу? Вирішення цих питань має не лише теоретичний, але також суто практичний характер, адже усвідомлення мети держави стверджує політику і владу, пояснює політичні рішення, сприяє або схваленню, або засудженню існуючої форми держави.

Теоретичні дослідження мети держави мають давню історію. Так, давньогрецький мислитель Платон (427—347 рр. до н.е.) дійшов висновку, що держава створюється, виходячи з необхідності задоволення взаємних потреб. Держава забезпечує своїх громадян передусім умовами для життя — всіма можливостями для суспільного взаємообміну, що сприяють задоволенню життєвих потреб і створенню зручностей цивілізованого існування. За Платоном, найбільшим благом є законність, поділ праці і спеціалізація, що визначають кожній людині її місце і «дають їй те, що належить» у тому розумінні, що вона може найкращим чином розвинути свої здібності й найповніше їх застосувати[1].

У Арістотеля (384 — 322 рр. до н.е.) дослідження мети держави є вихідним положенням всього вчення про державу. Арістотель розглядав державу як продукт природного розвитку, як один із типів суспіль-

ства. Держава (поліс) є вищою формою спілкування, і в цій політичній формі спілкування і організації життя людей всі інші форми спілкування (сім'я, поселення) досягають свого завершення. В державі завершується генезис політичної форми людини, і людина згідно з Арістотелем досягає своєї вищої мети — благополуччя. Держава (поліс) і представлене в ній вище благо і справедливість є вираженням політичної природи людини і тим самим мають природноправовий характер.

Ціцерон М.Т. (106 — 43 рр. до н.е.), визначний римський мислитель, розумів державу як «справу народу», а народ — як об'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою злагодою у питаннях права і спільності інтересів. Звідси і мета держави — охорона спільних майнових інтересів громадян. Держава у Ціцерона існує для того, щоб забезпечити своїх членів перевагами взаємодопомоги і справедливістю врядування.

Спільне благо, за Ціцероном, так само як і вище благо у Арістотеля, спирається на природне право. Спільне благо членів суспільно-політичного об'єднання — це благо всіх його членів на основі природноправового визнання блага кожного. При цьому держава, яка виражає і захищає спільне благо, являє собою не лише «справу народу» (res populi), а й водночас «суспільний правопорядок»[2]. Досягнення спільного блага можливе тільки в державі.

Отже, в античному світі мета держави виводиться виходячи з ідеального типу держави, а не з реально існуючого. Тут виставляється єдина мета держави, яка включає в себе всі інші цілі. Такі вчення Г.Еллінек (1851 — 1911) називав вченнями про абсолютну мету[3]. Подібні теорії розроблялися в усі часи.

Ідея спільного блага стала популярною в XVII — XVIII ст. у прихильників теорії природного права і суспільного договору. Благо особи і суспільства було проголошено вищою і єдиною метою держави. Держава розглядалася з евдемоністичної точки зору; їй надавалося виключне право забезпечити суспільний добробут, спільне благо. Однак поняття «благо» завжди було надто розпливчастим і невизначеним, таким, яке кожен розумів по-своєму. Під виглядом спільного блага можна було пояснити будь-які втручання в індивідуальні блага. До теорії «спільного блага» приєдналися всі, хто прагнув безмежного розширення сфери діяльності держави. Вона стала класичною теорією державного абсолютизму і поліцейської держави[4].

Вчення про абсолютну мету держави поділяють на дві групи: вони або сприяють безмежному розширенню влади держави, або ставлять

ії в точно визначені межі стосовно особи. Останні теорії виступають в трьох варіантах: метою держави оголошується або безпека, або свобода, або право. По суті, всі три варіанти збігаються, бо безпека створюється правом, а право є загальною нормативною умовою свободи. Одні мислителі визнавали найважливішим благом духовну свободу, наприклад Б.Спіноза (1632 — 1677). Інші під благом, яке має забезпечити держава, розуміли всю приватно-правову сферу. Д.Локк (1632 — 1704) розглядав державу як «союз людей, що засновано з метою задовольняти і сприяти їх громадянським інтересам»[5]. Треті поєднували дві мети — блага або користі і безпеки. Так, П.Д.Лодій визначав державу як «нерівне суспільство вільних людей, які об'єдналися під однією верховною владою для досягнення спільної безпеки і благополуччя»[6]. Основоположник теорії утилітаризму І.Бентам (1748 — 1832) метою держави вважав забезпечення безпеки, мету ж законодавчої діяльності вбачав у забезпеченні спільного блага. Головна спільна мета всієї суспільної системи за І.Бентамом — найбільше щастя найбільшої кількості людей. Наполягаючи на реформах існуючих законів з метою наблизити їх до ідеалу щастя для всіх, він вимагав, щоб ці реформи не торкалися приватної сфери і свободи самовизначення. Разом з А.Смітом, який відстоював свободу в економічній сфері, І.Бентам утверджував доктрину держави — «нічного сторожа».

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. набуло поширення вчення, яке визнавало єдиною метою держави встановлення і охорону об'єктивного права, правопорядку. На думку В.Гумбольдта (1767—1835), мета держави може бути подвійна: негативна, що полягає в усуненні зла або у встановленні безпеки, і позитивна, яка полягає в сприянні добробуту громадян. Всі заходи, що мають за мету фізичний добробут громадян, як-то турбота про народонаселення, продовольство, промисловість, усунення шкоди, завданої природою і т.п., В.Гумбольдт вважав шкідливими, такими, які не відповідають справжнім цілям політики. Держава має лише забезпечити безпеку. Необхідність, а не користь повинна слугувати керівним началом державної діяльності. Саме безпека є істинною метою держави, тому що це єдине, що не в змозі собі забезпечити окрема людина власними зусиллями. Із всіх суспільних потреб лише охорона безпеки потребує необмеженої влади, яка являє суть держави. Однак, і в цій сфері, за переконанням В.Гумбольдта, необхідно точно визначити межі державної діяльності, інакше можна дійти до повного знищення свободи громадян[7].

Один із головних творців доктрини правової держави професор філософії Кенігсберзького університету І.Кант (1724 — 1804) визначав державу як «об'єднання багатьох людей, підкорених правовим законам»[8]. (Правовими законами І.Кант називав закони держави, на відміну, наприклад, від моральних законів). Право ж він розумів як «сукупність умов, за яких сваволя однієї особи сумісна із сваволею іншої з точки зору загального закону свободи»[9]. Сенс і призначення права в тому, щоб обмежити свободу і сваволю всіх індивідів (як володарюючих, так і підвладних) розумними межами. Право не має ніяких інших функцій, як лише гарантувати існування людей; тому держава не повинна йти далі зовнішнього регулювання правовими нормами життя людей. Благо держави полягає в вищому ступені узгодженості державного устрою з правовими принципами.

Якщо прихильники поліцейської держави приносили індивіда в жертву державі, то в даному випадку приноситься в жертву держава заради індивіда. Мета держави надто звужується і зводиться лише до захисту права. Кожна держава мусить дбати хоча б про свою власну міжнародну безпеку, яка не завжди тотожна із захистом громадян і тому не може означати захист права. Забезпечення зовнішньої безпеки передбачає здійснення ряду внутрішніх функцій, які не можуть бути обгрунтовані з точки зору правової мети. Держава, обмежена функцією захисту права, ніколи не існувала і не може існувати. Як справедливо зазначив Г.Еллінек, теорія правової держави в чистому вигляді рівнозначна вимозі скасування держави[10].

Самозбереження і розвиток держави не можуть бути забезпечені, якщо її діяльність обмежити захистом права. В певні виняткові моменти державного життя здійснення панування права наражається на серйозні перешкоди. Будь-яка держава приречена нести більш або менш тяжкі жертви для забезпечення своєї безпеки. Ці жертви можуть виражатися в деякому обмеженні суб'єктивних прав громадян. Слід погодитись з російським юристом С.А.Котляревським (1873 — 1939), що ніяка держава, якою б не була її політична форма або соціальний склад, не віддасть себе на загибель лише для того, щоб проявити свою відданість правовим началам[11].

Інший видатний російський юрист Б.М.Чичерін (1829 — 1904) мету держави вбачав у забезпеченні свободи. На його думку, держава не повинна годувати, одягати, збагачувати якимось чином своїх підданих, щоб не виховати в них комплекс нахлібника і не вбити ініціативність. Держава має лише захищати всіма доступними засобами

чесно зароблену власність підданого і саме його життя як головний вид власності. Б.М.Чичерін бачив і іншу, більш значущу державну мету — створення громадянина, гідного захисту[12]. В той же час Б.М.Чичерін визначав державу як союз, що покликаний об'єднати все людське життя, а тому, на його думку, цей союз поєднує в собі всі людські цілі.

Людські цілі значно ширші, ніж визначено Б.М.Чичеріним. Ідеал свободи не може бути єдиною метою держави. Він має поєднуватись з іншими ідеалами — безпеки і добробуту. На нашу думку, метою існування держави слід визнати сприяння прогресивному розвитку всього народу і кожної окремої особи, а такий розвиток не є можливим без сприяння задоволенню інтересів кожного громадянина, в тому числі стосовно і безпеки, і свободи, і добробуту. Якщо ж держава виявляється не в змозі забезпечити кожному реалізацію його інтересів, настає небезпечний для держави момент — у громадян можуть виникнути сумніви в необхідності самої держави.

1. Див.: *Себайн Дж.Г., Торсон Т.Л.* Історія політичної думки / Пер. з англ. — К., 1997. — С. 80, 92.

2. Див.: *Нерсесянц В. С.* Философия права: Учебн. для вузов. — М., 1997. — С. 68, 69.

3. Абсолютним теоріям протиставляються теорії відносно-конкретних цілей держави, які виводяться із історично мінливих уявлень про завдання держави і засоби їх досягнення. — Див.: *Еллинек Г.* Право современного государства. Т. I. Общее учение о государстве. Изд. 2-е, испр. и доп. *С. И. Гессеном.* — СПб., 1908. — С. 175, 176.

4. Див. детально: *Тимошенко В. І.* Поліцейська держава: з історії політичної і правової думки // Правова держава: Щорічник наукових праць. — К., 1997. — Вип. 8. — С. 232 — 239.

5. Цит. за: *Блюнчли И. К.* История общего государственного права и политики от XVI века по настоящее время /Пер. с нем. — СПб., 1874. — С. 146.

6. *Лодий П.* Теория общих прав. — СПб., 1828. — Ч. I, II. — С. 1.

7. Див.: *Гумбольдт В.* Опыт установления пределов государственной деятельности. — СПб., 1908. — С. 34, 153.

8. *Кант И.* Метафизика нравов: В 2 ч. // Соч.: В 6 т. — М., 1965. — Т. 4. — Ч. 2. — С. 233.

9. Там само. — С. 139.

10. Див.: *Еллинек Г.* Вказ. праця. — С. 181.

11. Див.: *Копляревский С. А.* Власть и право. Проблема правового государства. — М., 1915. — С. 388.

12. Див.: *Чичерин Б.* Аксильон и круг // Сб. государственных знаний. — СПб., 1877. — Т. 3. — С. 174.